

هنر اسلامی

هدف‌های رفتاری : پس از پایان این فصل از دانش‌آموز انتظار می‌رود که

بتواند :

- ۱- ویژگی‌های هنر اسلامی را شرح دهد.
- ۲- الگوی اولیه معماری اسلامی را شرح دهد.
- ۳- بناهای دوران اسلامی را نام ببرد.
- ۴- اهمیت و کاربرد خوشنویسی در دوره اسلامی را بیان کند.
- ۵- علل مصورسازی کتب را بیان کند.
- ۶- ویژگی‌های نگارگری ایرانی در دوره اسلامی را شرح دهد.

- ۷- علل شکوفایی سفالگری دوره اسلامی را توضیح دهد.
- ۸- تزیینات فلزکاری را شرح دهد.
- ۹- شیشه‌گری دوره اسلامی را بیان کند.
- ۱۰- پارچه‌بافی دوره اسلامی را توضیح دهد.
- ۱۱- مراکز هنر قالی بافی جهان اسلام را نام ببرد.

شکل‌گیری هنر اسلامی

با هجرت رسول اکرم (ص) در سال اول هجری برابر با سال ۶۲۲ میلادی به شهر مدینه و تأسیس حکومت اسلامی در آن شهر، اساس هنر و تمدن اسلامی شکل گرفت. آنچه بیش از همه در شکل‌گیری هنر اسلامی نقش داشت، قرآن بود. انتشار قرآن به زبان عربی و رواج آن در تمام سرزمین‌هایی که دیانت اسلام را پذیرفتند، سبب پیوند و اتحاد بین ملل مختلف ساکن در این سرزمین‌ها شد و قرآن عامل خلق آثار هنری گردید (تصویر ۱).

تصویر ۱- یک صفحه قرآن به خط کوفی تحریری، ایران، سده سوم هجری (۹ میلادی)، موزه ملی ایران

دیانت اسلام در مقایسه با سایر ادیان جهان (مانند مسیحیت و بودایی) تأثیری بسیار قاطع بر کلیه فعالیت‌های ملت‌هایی که اسلام را پذیرفته بودند، داشت. اسلام از میان اعرابی بدوی برخاسته بود که شیوه زندگی ساده‌ای داشتند و هنرهای بصری آنها در مقایسه با دیگر ملل هم عصر آنها ابتدایی بود. اعراب پس از پذیرش اسلام با سرعت غیرقابل باوری بر تمامی خاورمیانه^۱ و شمال آفریقا و بخشی از اسپانیا حاکم شدند. در آناتولی با مقاومت امپراتوری بیزانس (روم شرقی) روبرو شدند، اما سرانجام ترکان عثمانی با فتح قسطنطنیه به حکومت بیزانس نیز خاتمه دادند.

مسلمانان در اندک زمانی پس از گذشت یک قرن هنر و تمدنی را سبب شدند که جهان هرگز مشابه آن را به خود ندیده بود. ملت‌های تازه مسلمان در تجارب هنری، خود را با اهداف جامعه جدید هماهنگ کردند. دوره آمیختگی و تلفیق شیوه‌های هنری و هنر اسلامی در تمامی زمینه‌ها با زبان واحدی درخشش خود را آغاز کرد.

در میان سرزمین‌های اسلامی، برخی ملت‌ها به دلیل داشتن سنت‌های هنری کهن، سهم بیشتری در تعالی و شکوه هنر اسلامی به عهده داشتند. ایرانی‌ها نقش اول را در شکوفایی هنر اسلامی به عهده گرفتند و انواع هنرهای ایرانی در مصر، ترکیه و خاورمیانه، هند و آسیای مرکزی مورد اقتباس قرار گرفت. هنر شمال آفریقا (مراکش) و مصر نیز بر هنر اسلامی تأثیر چشمگیری داشت.

۱- ایران، عراق، سوریه، آسیای مرکزی

• ویژگی‌های هنر اسلامی

هنر اسلامی پدیده‌ای است که از بطن اسلام متولد شده و تنها با درک دیانت اسلام قابل شناخت است. هنر اسلامی هنری مذهبی و در خدمت نیازهای جامعه و چشم‌گیرترین جلوه آن هماهنگی اجزای سازنده آن در جزء و کل است. هنر اسلامی با تمام قلمرو وسیع خود پیوسته با روح اسلام سازگاری داشته و بیش از همه در معماری مکان‌های مقدس جلوه‌گر شده است (تصاویر ۲-۳).

در نظام فکری مسلمانان، همه دست ساخته‌ها و مشاغل، شکلی از هنر هستند و به‌ساخته‌ای خاص و یا به‌کار مشخصی هنر گفته نمی‌شود. در نگاه اسلام زیبایی تجلی حقیقت کلی و جهانی است و هر دست ساخته‌ای به‌میزانی که صفتی از صفات الهی را آشکار سازد، از کمال و زیبایی برخوردار می‌شود. از دیگر ویژگی‌های هنر اسلامی توجه به نیازهای انسان و بهره‌گیری از مصالح بومی است. تقارن، همچنین استفاده گسترده از نقوش هندسی و

گیاهی در تزیینات، پرهیز از طبیعت پردازی و واقع‌گرایی دیده می‌شود (تصویر ۴). تصویر ۲- خانه خدا (کعبه)، قبله‌گاه مسلمین جهان، مکه معظمه

تصویر ۴- مسجد امام، دوره صفوی، اصفهان

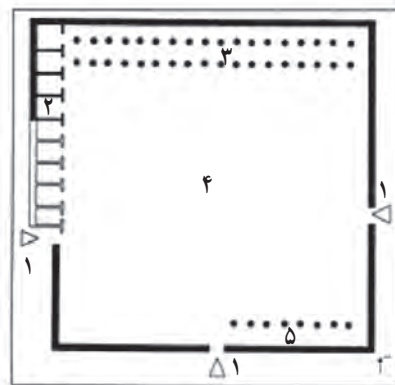

تصویر ۳- قبة الصخره، سال ۷۱ هجری، تزیینات سده ۱۱ هجری، (۱۷ میلادی) فلسطین

هنر اسلامی تنها به معماری و نقاشی محدود نمی‌شود بلکه هنرهای دیگر مانند خوشنویسی، کتاب‌آرایی، نگارگری، سفالگری، فلزکاری، پارچه‌بافی، شیشه‌گری، قالی‌بافی، درودگری (نجاری) و ... را نیز در بر می‌گیرد.

۱- معماری اسلامی

بناهای اسلامی در سرزمین‌های مختلف با توجه به شرایط آب و هوایی - گرمسیر یا سردسیر- دارای تفاوت‌های ساختاری و ظاهری هستند اما از نظر کارکرد، مشابه‌اند. معماری مساجد در شهرهای اسلامی نقش اول را دارند و نماد این شهرها تلقی می‌شوند. الگوی اولیه مساجد اسلامی، مسجد النبی در شهر مدینه است که توسط رسول اکرم (ص) بنا شد. این مسجد دارای طرحی مستطیل شکل شامل حیاط بزرگ و یک سقف سرپوشیده (شبستان) در جهت قبله و تعدادی اتاق در پیرامون حیاط بود. این طرح که به مساجد شبستانی (یا مساجد اولیه اسلامی) شهرت دارد، در تمام سرزمین‌های اسلامی مورد اقتباس قرار گرفت (تصویر ۵). در سده‌های اول تا چهارم هجری در اغلب شهرهای جهان اسلام مساجد اغلب به طرح شبستانی ساخته می‌شدند ولی از سده پنجم هجری به بعد به تدریج اشکال متنوع تری از مساجد در سرزمین‌های اسلامی ساخته شدند که ساختار آنها بیشتر تابع شرایط اقلیمی و سنت‌های محلی بودند (تصاویر ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰).

تصویر ۵- نقشه مسجد حضرت رسول در مدینه، اول هجری

۱- ورودی‌ها، ۲- اتاق‌های بخش مسکونی، ۳- فضای سرپوشیده رو به قبله، ۴- حیاط یا میانسرا، ۵- صفه جهت اقامت یاران و مستمندان

تصویر ۷- تاج محل، آرامگاه ممتاز محل همسر شاه جهان، آگرا، هند، اواسط سده ۱۱ هجری (سده ۱۸ میلادی)

تصویر ۶- کاخ الحمراء، گرانادا، اسپانیا، سده ۸ هجری (۱۴ میلادی)

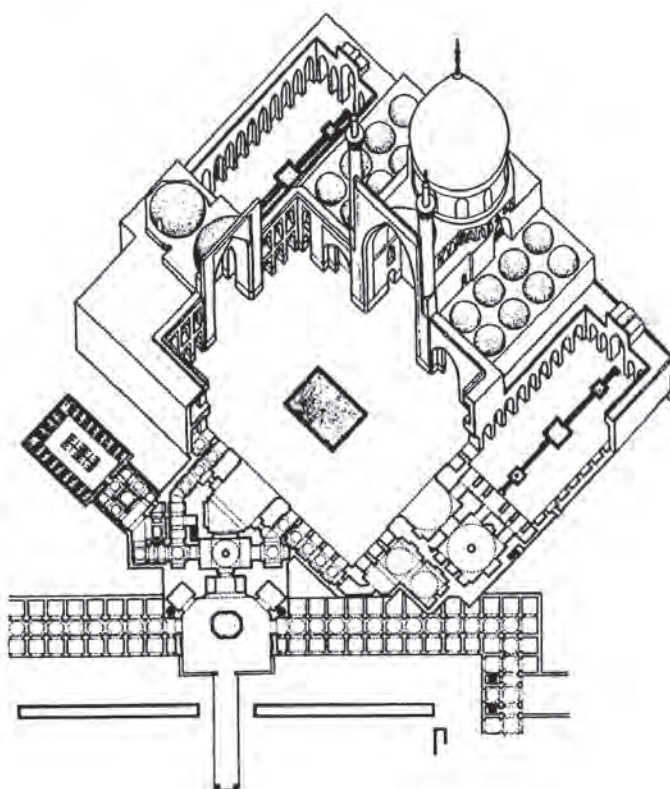
تصویر ۱۰- ماکت، سبک معماری مساجد عثمانی

تصویر ۹- مسجد ابن طولون در قاهره ساخته شده در ۲۵۹ هجری

تصویر ۸- منار مسجد سامرا، سده سوم هجری، عراق

تصویر ۱۱- نمایش سه بعدی مسجد چهار ایوانی (مسجد امام اصفهان)

در ایران به دلیل سنت‌های معماری پیش از اسلام و شرایط اقلیمی، شبستان‌ها گنبددار شدند و چهار ایوان بزرگ نیز در چهار سمت حیاط ایجاد شد. اینگونه مساجد به مساجد چهار ایوانی شهرت دارند. زیبایی مساجد اغلب در تزیینات آن جلوه گر شده است. خوشنویسی، کاشیکاری، آجرکاری و گچبری با نقش مایه‌های گیاهی و هندسی از مهمترین آرایه‌های مساجد هستند. دومین گروه از بناهای اسلامی مقابر هستند که برای بزرگان دین، علم و سیاست ساخته شده‌اند که اغلب گنبددار و از نظر تزیینات بسیار غنی هستند. طرح مدارس همانند مساجد هستند، اما اغلب آنها فاقد گنبد و شبستان هستند. سایر بناها تابع شرایط اقلیمی، سنت‌های قومی و محلی هستند (تصویر ۱۱).

۲- خوشنویسی

خوشنویسی ممتازترین و شریف‌ترین هنر اسلامی است. قرآن کریم نقش اول را در تعالی این هنر به عهده داشت، زیرا قرآن باید با خطی نوشته می‌شد که شایسته آن باشد، کاتبان وحی با سعی و تلاش خوشنویسی را به هنر درجه اول تبدیل کردند (تصویر ۱۲).

یکی از ویژگی هنرهای اسلامی استفاده از خط در همه دست ساخته‌ها است. هنرمندان عبارات مذهبی و غیر مذهبی را با زیبایی هرچه تمامتر روی آثار مختلف می‌نوشتند. یکی از جذابیت‌های خوشنویسی مسلمانان تنوع خطوط آنها است. خط‌های کوفی، نسخ، ثلث و نستعلیق بیشترین رواج را داشت و خوشنویسان ایرانی در طراحی و تنوع خطوط سهم بیشتری داشتند (تصاویر ۱۳ تا ۱۴).

تصویر ۱۴- یک قطعه خط نستعلیق، خط مالک دیلمی، دوره صفوی

تصویر ۱۳- یک صفحه قرآن به خط ثلث، خط احمد بن سهروردی، اوایل سده هشتم هجری (دوره ایلخانی)، موزه ملی ایران

تصویر ۱۲- یک صفحه قرآن به خط کوفی مغربی (مراکشی)، روی پوست، سوره بقره، آیه ۷۴، خط علی بن وراق سده پنجم هجری، موزه قیروان، تونس

۳- کتاب آرایی

تأکید قرآن بر خواندن و نوشتن سبب توجه مردم به کتاب و کتاب آرایی شد. در نزد مسلمانان، کتاب تنها وسیله انتقال اندیشه نبود، بلکه نشر کتاب سبب شکل‌گیری هنر جلد سازی، کاغذسازی، تذهیب، خوشنویسی، نگارگری و آرایش صفحات شد (تصویر ۱۵). بسیاری از کتاب‌ها دارای سرلوح، جدول، نقش‌های رنگین و زرین، و تزیینات گوناگون بودند. جلدسازان نیز برای کتاب‌ها جلد‌های نفیسی چون ضربی (تصویر ۱۶)، سوخت و روغنی (لاکی) می‌ساختند. در سده نهم هجری

(پانزدهم میلادی) جلد‌های ایرانی به اروپا رسید و جلد سازی اروپا را تحت تأثیر قرار داد و جلد‌هایی با نقش‌های ایرانی ساخته شد.

تصویر ۱۶- جلد ضربی. ایران، جلد کتاب مهر و مشتری، سده نهم هجری. موزه توپ‌کاپی، استانبول

تصویر ۱۵- صفحه آرای کتاب، یزد، سده نهم هجری

۴- نگارگری (نقاشی)

تصویر ۱۷- صورت فلکی قنطورس، کتاب عجایب المخلوقات قزوینی، مکتب بغداد، سده هشتم هجری

در اواخر سده دوم هجری نهضت ترجمه با مرکزیت بغداد شکل گرفت و کتاب‌های زیادی از پهلوی ساسانی، یونانی، مصری و هندی به عربی ترجمه شد. در میان آنها کتاب‌های مصور علمی چون گیاه‌شناسی، جانورشناسی، ستاره‌شناسی که مصور بودند نیز وجود داشت. این کتاب‌های مصور عامل توجه مسلمانان به تصویرسازی کتاب شد متأسفانه تا سده ششم هجری غیر از قرآن به ندرت کتابی باقی مانده است. اما کتاب‌های باقی مانده از اوایل سده هفتم هجری به بعد نشانگر توجه به مصورسازی کتاب‌های علمی در پایتخت‌های جهان اسلام (قاهره، بغداد، دمشق، تبریز، شیراز، هرات و ...) است (تصویر ۱۷).

از اواخر دوره سلجوقی به بعد، تصویرسازی کتاب (نگارگری) در ایران مورد اقبال بیشتری قرار گرفت. ادبیات ایران به دلیل جذابیت‌های داستانی، نقش مهمی در رواج نگارگری داشت و کم‌کم مصورسازی کتاب‌های ادبی مورد توجه قرار گرفت. کتاب‌های شاهنامه فردوسی، پنج‌گنج نظامی، بوستان و گلستان سعدی، کلیله و دمنه و بعضی از کتاب‌های تاریخی، علمی و مذهبی به زمینه

هنرنمایی نگارگران تبدیل شد و در پی این علاقمندی مکاتب نگارگری سلجوقی، ایلخانی (مکتب اول تبریز و شیراز)، تیموری (هرات، شیراز)، صفوی (مکتب دوم تبریز، قزوین، اصفهان) و زند و قاجار به وجود آمد. نگاره‌های عهد سلجوقی کوچک اندازه و تزئینی بودند و در وسط صفحه‌ها نقش می‌شدند (تصویر ۱۸).

در دوره‌های پس از سلجوقی کم‌کم در نگارگری ایرانی مضامین اجتماعی و زندگی روزمره مردم وارد شد. نمایش جزئیات، تقارن عناصر، هماهنگی خط و نقاشی و استفاده علمی از رنگ مانند به کارگیری رنگ آبی برای آسمان، قرمز و نارنجی برای زمینه رواج یافت. همچنین تنوع در طراحی پیکرها به طبیعت‌گرایی در طراحی حیوانات، درختان، گل و بوته‌ها اوج گرفت. در دوره صفوی نیز شاهد رواج تک چهره‌سازی توسط هنرمندانی همچون رضا عباسی هستیم (تصویر ۱۹ تا ۲۱).

تصویر ۱۸- منظومه ورقه و گلشاه، مکتب سلجوقی، اوایل سده هفتم هجری، موزه توپ‌کاپی، استانبول

تصویر ۲۱- مکتب اصفهان، یک قطعه نقاشی، جوان نشسته، اثر آقارضا

تصویر ۲۰- بازی گوی و چوگان، مکتب تبریز، کتاب گوی و چوگان، منسوب به مظفر علی، اوایل سده دهم هجری

تصویر ۱۹- فرار یوسف از نزد زلیخا، مکتب هرات، بوستان سعدی، اثر بهزاد، سده ۹ هجری

برخی از هنرمندان دوره صفوی در دربار عثمانی (ترکیه) و مغولی هند حضور یافتند. در این زمان مصور سازی کتاب به تقلید از کتاب‌های مصور ایرانی مورد توجه قرار گرفت و آثار با ارزشی در زمینه‌های مختلف مصور شد. هنرمندان ایرانی در شکل‌گیری مکتب نگارگری عثمانی و مغولی هند، نقش مهمی داشتند (تصاویر ۲۲ و ۲۳).

تصویر ۲۳- مکتب عثمانی، اثر محمد امیر شاه، کلاس درس در مدرسه غضنفر آقا در استانبول، سده یازدهم هجری

تصویر ۲۲- مکتب مغولی هند، دختری با شاخه گل، از یک مرقع، اندازه ۱۴/۴ در ۹/۷ سانتی متر، سده یازدهم، مجموعه خلیلی، لندن

۵- سفالگری

با شروع دوره اسلامی، هنر سفالگری، به ویژه ساخت سفالینه‌های لعاب دار رونق گرفت. شهرهای مصر، سوریه، عراق و ایران به مراکز تولید ظروف سفالی تبدیل شدند. تحریم استفاده از ظروف طلا و نقره و ورود ظروف چینی ساخت کشور چین به سرزمین‌های اسلامی نیز سبب تحرک این هنر شد. سفال‌سازان برای بهبود کار خویش بسیار تلاش کردند و ظروفی را با لعاب‌ها و نقش‌های بس‌زیبا خلق کنند که تا امروز هم‌تا ندارد. سفالینه‌های لعابی، مینایی و زرین فام شهرهای نیشابور، کاشان، ری و ... بی‌رقیب بود (تصاویر ۲۴ تا ۲۶).

تصویر ۲۶— بشقاب سده دهم هجری، آزنیک، ترکیه

تصویر ۲۵— بشقاب سفالی، خط نوشته کوفی ایران، نیشابور، سده ۳ یا ۴ هجری

تصویر ۲۴— بشقاب با نقش پرند، سوریه یا مصر، سده هفتم هجری، موزه ارمیتاژ

۶— فلز کاری

تولید اشیای فلزی در اغلب شهرهای جهان اسلام رواج داشت. دست آفریده‌های فلزی شهرهای ایران، مصر، سوریه و ترکیه از شهرت زیادی برخوردار هستند. هنرمندان مسلمان توجه خاصی به تنوع شکل و تزئین اشیاء داشتند. در میان اشیای فلزی، ساخت ظروف و لوازم خانگی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند. به دلیل تحریم استفاده از طلا و نقره، آثار فلزی اغلب با مفرغ، برنج و مس ساخته می‌شدند. زیبایی اشیای فلزی تنها در تنوع شکل آنها نیست بلکه تزئینات آنها چشمگیر است. فلزکاران انواع نقش‌های هندسی، گیاهی، برج‌های دوازده گانه، صحنه‌های رزم، بزم و شکار را به روش قلمزنی ایجاد می‌کردند. علاوه بر این گاهی با نوشته، سیاه قلمکاری، میناکاری، ترصیع و زRANDOD زیبایی آنها را صد چندان می‌کردند (تصاویر ۲۷ و ۲۸).

تصویر ۲۷— بخور سوز مفرغی، ایران. سده پنجم هجری، موزه ارمیتاژ

تصویر ۲۸— قلمدان برنجی، ساخت موصل، سده هفتم هجری. موزه ارمیتاژ

۷- شیشه‌گری

شیشه‌گری نیز از فنون و هنرهای دوره اسلامی است که به‌ویژه در دوره سلجوقی با الگوبرداری از شیشه‌گری دوره ساسانی و مراکز شیشه‌گری در سوریه و سایر کشورهای حوزه مدیترانه شرقی شکوفا بوده است. ظروف شیشه‌ای در اشکال و با تزیینات گوناگون و رنگ‌های متنوع ساخته می‌شد و مراکزی چون گرگان، نیشابور، ری و بندر سیراف در استان هرمزگان در ایران و برخی شهرها در کشورهای میانرودان (عراق امروزی)، سوریه و مصر از مراکز مهم و عمده شیشه‌گری کشورهای اسلامی بودند (تصاویر ۲۹ و ۳۰).

تصویر ۳۰- قندیل (چراغ سقفی)، سده ۸ هجری، دوره مملوک، موزه هنر متروپولیتن نیویورک

تصویر ۲۹- تنگ شیشه‌ای، ایران، نیشابور، سده ۶ هجری

۸- پارچه بافی

پارچه بافی پیشرفته‌ترین هنر و صنعت مسلمانان بود. زیبایی پارچه‌های مسلمانان در رنگ‌های متنوع، درخشان و نقش‌های دلنشین آنها بود. طرح‌ها و نقوش پارچه‌های اسلامی همواره مورد تقلید اروپای قرون وسطی بود. پارچه‌ها با انواع نقش مایه‌های هندسی، گیاهی، جانوری و حتی صحنه‌های مجالس کتاب‌های ادبی و خط نوشته آراسته می‌شدند. شهرهایی در مصر، ایران، آسیای مرکزی (تصویر ۳۱) و ترکیه سرآمد این فن بودند. پارچه‌های زربفت، مخمل و قلمکارهای عهد صفوی در جهان هم‌تا ندارند (تصویر ۳۲).

تصویر ۳۲- پارچه مخمل و زربفت، سده ۱۱، دوره صفوی، موزه توپکاپی

تصویر ۳۱- پارچه، ابریشم - کتان، آسیای مرکزی (ازبکستان)، سده ۱۹ هجری

۹- قالی بافی

در برخی از سرزمین‌های اسلامی مانند ایران، افغانستان، ترکمنستان و ترکیه قالی‌بافی هنر پر ارجی محسوب می‌شود. اما قالی‌های ایرانی از جایگاه ویژه‌ای در جهان برخوردار است. زیبایی قالی‌های دوره اسلامی در نقش‌های متنوع و رنگ‌های زیبا و موزون آنها است. بعضی از قالی‌های عهد صفوی جزء شاهکارهای هنری جهان محسوب می‌شوند. یکی از معروف‌ترین آنها قالی اردبیل کار مقصود کاشانی از سده دهم هجری است (تصویر ۳۳).

تصویر ۳۳- ترنج قالی اردبیل، بافنده : مقصود کاشانی

مطالعه آزاد

جدول سلسله‌های دوره اسلامی ایران

قاجار	زند و افشار	صفوی	تیموری	ایلخانی	سلجوقی	آل زیار	آل بویه	سامانی	حکام بنی امیه و بنی عباس در ایران
۱۳۴۵-۱۲۱۰	۱۲۰۹-۱۱۴۸	۱۱۳۵-۹۰۶	۹۰۳-۷۷۱	۷۳۶-۶۵۴	۵۹۰-۴۲۹	۴۶۲-۳۱۵	۴۴۰-۳۲۰	۳۸۹-۲۶۱	۴۰-۲۶۱ هجری قمری

جدول سلسله‌های اسلامی مصر

دوره جمهوری	سلسله محمد علی پاشا	عثمانی	مملوک	ایوبی	خلفای فاطمی	ابن طولون	حکام بنی امیه و بنی عباس
۱۹۵۳-۲۰۱۳ میلادی	۱۲۱۲-۱۳۷۲ هجری (۱۹۵۳-۱۷۹۸ میلادی)	۹۲۲-۱۲۱۲ هجری قمری	۶۴۸-۹۲۲ هجری قمری	۵۶۴-۶۴۸ هجری قمری	۲۹۷-۵۶۷ هجری قمری	۲۵۴-۲۹۲	۴۰-۲۵۴ هجری قمری

جدول سلسله‌های اسلامی اندلس (اسپانیا)

بنی نصر یا بنی احمر	موحدون	مرابطون	ملوک الطوائف	امویان اندلس
۶۳۵-۸۹۸ هجری قمری	۵۴۱-۶۴۶ هجری قمری	۴۷۹-۵۲۴ هجری قمری	۴۲۲-۴۹۷ هجری قمری	۱۳۸-۴۲۲ هجری قمری

جدول سلسله‌های مهم حاکم بر آسیای صغیر (ترکیه)

جمهوری	عثمانی	سلاجقه رم
۱۹۲۳-۲۰۱۳ میلادی	۷۰۰-۱۳۴۲ هجری قمری	۴۷۰-۷۰۰ هجری قمری

ارزشیابی

- ۱- عامل پیوند دهنده جهان اسلام چه بود؟
- ۲- هنر اسلامی دارای چه ویژگی‌هایی است؟
- ۳- مسجد النبی دارای چه ساختاری بود؟
- ۴- ساخت چه بناهایی مورد توجه مسلمانان بود؟ چند نمونه مشهور را نام ببرید.
- ۵- اهمیت خوشنویسی در دوره اسلامی چه بود و چه کاربردی داشت؟
- ۶- چه عاملی سبب مصورسازی کتاب شد؟
- ۷- آغاز نگارگری در دوره اسلامی چگونه بود و در دوره‌های بعدی چه ویژگی‌هایی پیدا کرد؟
- ۸- چه عاملی باعث تحرک سفال‌گری شد؟
- ۹- اشیای فلزی دوره اسلامی دارای چه تزیناتی بودند؟ و بیشتر جنس فلزات آنها چه بود؟
- ۱۰- چه شهرهایی مراکز عمده تولید اشیای شیشه‌ای در دوره اسلامی بودند؟
- ۱۱- جاهای خالی در جدول زیر را متناسب با عنوان آن پر کنید.

هنر پارچه‌بافی	ویژگی: پیشرفته‌ترین هنر مسلمانان و مورد تقلید اروپا	مناطق مهم:	طرح و نقش:	رنگ‌ها: متنوع و درخشان	اثر شاخص: مخمل، زربفت و قلمکار
هنر معماری	ویژگی:	در ایران: چهار ایوانی	تزئینات:	ویژگی مقابر:	الگوی اولیه: مسجد النبی
هنر سفالگری	ویژگی:	علت تحرک:	کشورها:	انواع:	شهرهای بی‌رقیب:
هنر خوشنویسی	جایگاه:	کاربرد: همه دست‌ساخته‌ها	انواع:	بیشترین سهم: ایرانیان	اثر شاخص: قرآن کریم
هنر نگارگری	آغاز:	کاربرد:	گسترش: عثمانی و مغولی هند	مضامین:	رضا عباسی:

- ۱۲- چه عواملی در زیبایی هنر قالی بافی نقش دارند؟